

Ольга КОВІНЧУК

АРХЕТИП ТЕРИТОРІЇ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА КЛАСТЕРИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

КОВІНЧУК

**Ольга,
KOVINCHUK
Olha,**

аспірант кафедри
державного
управління і місцевого
самоврядування
Одеського
регіонального
інституту державного
управління Національної
академії державного
управління при
Президентіві України,
м. Одеса.

Анотація: У роботі розглянуто архетип території та його вплив на використання кластерного підходу як інструменту реалізації державної політики розвитку територій.

Ключові слова: громадська експертиза, архетип, архетип території, розвиток території, кластер.

УДК

332.1:711.5:316.334

Постановка проблеми. Території за природно-кліматичними, демографічними, культурно-історичними та соціально-економічними умовами, рівнем розвитку продуктивних сил, виробничої й невиробничої інфраструктури істотно різняться. Це вимагає диференційованого підходу до ухвалення управлінських рішень, з урахуванням місцевих особливостей. У сьогоденнішніх умовах реформування та трансформацій перед публічним управлінням постає питання всебічного вивчення ідентичних особливостей й архетипів регіонів та окремих територій. Урахування ж множинності образів простору в подальшому допоможе уникнути помилок, дозволить вдало розробляти нові та доцільно застосовувати існуючі підходи розвитку територій в Україні.

Так, Законом України «Про засади державної регіональної політики» визначено, що державна регіональна політика – система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [11].

Це, зокрема, підтверджує тезу про те, що діяльність із територіального розвитку має враховувати вплив підсвідомого, архетипного, емоційного сприйняття людиною об'єктів навколишнього світу, бо чим давнішою є історія місцевості, тим більше архетипів акумулює в собі та чи інша територія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток ідей щодо архетипіки здійснюється сучасними українськими вченими Е. А. Афоніним, В. Горським, О. А. Донченко, С. Б. Кримським та ін. Архетипна складова території в розрізі ментальної географії досліджувалася Д. В. Ніколаєнком, Д. Замятіним, із позиції дослідження міських територій – В. Глебою та ін. Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з декларованим європейським вибором України серед науковців і практиків зростає цікавість до застосування кластерного підходу як інструменту реалізації державної політики розвитку територій. Інтерес до кластерів в Україні обумовлюється соціально-економічним ефектом прискорення розвитку територій, який викликає їх функціонування в багатьох країнах світу, а також увагою, що приділяється процесам кластеризації у європейських країнах [9].

Упровадження у діяльність і використання державними та місцевими органами публічної влади кластерного підходу покликане сприяти максимізації конкурентних переваг регіонів і територій і, відповідно, їх комплексному розвитку. Але, що б не говорили про модну тему кластеризації, варто зауважити, що науковці знову і знову повертаються до відомої суперечки: чи є дієвим це явище для нашої країни і чи є прийнятним користування таким підходом для всебічного розвитку територій.

Тож, дослідження кластерного підходу до розвитку територій не здається можливим без вивчення впливу на його використання архетипної складової територій, що поки що залишилося поза достатньою увагою вчених.

Мета статті полягає в дослідженні архетипних особливостей території та їх впливу на використання кластерного підходу до розвитку територій..

Виклад основного матеріалу. З точки зору філософії «архетип» (давн. грец., від ἀρχή – початок і τύπος – образ) визначено як прообраз, ідею. Цей термін походить від античної філософії. У філософії Платона архетипи описано як суто метафізичні принципи, трансцендентні Ідеї або Форми. Дж. Берклі, що розвивав метафізичний підхід до проблеми архетипу, наполягав на відмінності архетипів від ідей: архетипи перебувають поза розумом і кореспондують з ідеями за допомогою Бога. В аналітичній психології К.-Г. Юнга архетипи – це споконвічні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться в так званому колективному несвідомому й апріорно формують активність уяви, перебувають у підґрунті загальнолюдського, символіки. Указані структури проявляються в міфах і віруваннях, сновидіннях, літературних творах і творчості тощо [17] та фактично становлять «культурне ядро». Архетип, згідно з концепцією К.-Г. Юнга, чинить сильний вплив на емоції людини, має стійкість, достатню кількість власних елементів, що не належать іншим відомим архетипам, а також риси, що пов'язують його з життям як процесом або елементами такого [17].

Отже, архетипи як структури колективного несвідомого мають вагоме значення поряд з індивідуальним несвідомим. Ці структури є сталими й наявними в усіх людей, вони були закладені в нашій психіці й сформувалися на основі життя попередніх поколінь. За допомогою архетипних образів досить легко заглянути в людське колективне несвідоме і вплинути на нього.

На думку В. Сальнікова, коли архетипи розглядають як «культурне ядро» під час формування ідентичностей, мається на увазі їх зв'язок із культурно-цивілізаційним кодом, що лежить у підґрунті тієї або іншої ідентичності: локальної, національної, регіональної або цивілізаційної, і з національним (локальним, регіональним тощо) характером [12]. Так, інтеракція людини з довкіллям має онтологічний та гносеологічний виміри. Онтологічний аспект взаємодії людини й простору відображає культурна географія, або «географія людини», а ментальна географія (метагеографія) акцентує, як саме процеси взаємодії відображаються в людській свідомості та уявленні індивідуума [3].

Досить яскраво такі ідентичності описав Р. Д. Льюїс у своїй праці «Ділові культури в міжнародному бізнесі: від зіткнення до взаєморозуміння» [5]. Узавши за основу приклад сприйняття «слона», він описав вплив культурно-територіального чинника проживання на абсолютно різне сприйняття й описання тієї ж самої проблеми різними національностями, а саме: Англієць – «Охота на слонів у британській Східній Африці», Француз – «Любов слонів у французькій Екваторіальній Африці», Німець – «Походження і розвиток індійського слона між 1200 и 1950 рр. (600 сторінок)», Американець – «Як вивести найбільшого та найсильнішого слона», Росіянин – «Про те як ми запустили слона на Місяць», Швед – «Слони та соціально-орієнтована держава», Данець – «Сандвічі зі слоновим м'ясом», Іспанець – «Техніка бою слонів», Індус – «Слони як засіб пересування до епохи залізниць», Фін – «Що думають слони про фінів». Так, залежно від національних ідентичностей і території проживання дослідник описав образи колективного несвідомого з точки зору поєднання позиціонування себе різними національностями та їх сприйняття іншими.

Виходячи з цього твердження, будь-яка територія (сільське поселення, місто, невелика місцевість, регіон, країна, макрорегіон) може бути репрезентована як цілеспрямований, детально структурований образ.

Тобто, будь-яка територія має свій формат. Таких форматів завжди кілька, і ми можемо говорити про місто, території чи поселення в багатьох ракурсах. Проте наведена нижче трьохрівнева смислова система присутня на будь-якій території [1].

Перший рівень – система традиційного повсякденного життєзабезпечення, яка визначає матеріальні потоки, матеріальні відносини й матеріальну спадщину території. Це будівлі, споруди, люди, які працюють, ЖКГ, потоки, пов'язані з харчуванням та іншим матеріально-технічним постачанням.

Другий рівень пов'язаний із розвитком соціокультурної діяльності. На цьому рівні є певні стратегії, сценарії розвитку, що можуть бути як особистісними, так і пов'язаними з окремими спільнотами та з їх стратами.

Третій рівень, від якого ми не можемо нікуди подітися, це екзистенційні смисли, або ж архетипи, пов'язані з цією територією. Можна назвати це також сакральністю території або територіальною екзистенцією, яка багато в чому може бути неоднорозумною. Ті чи інші люди або спільноти пов'язують своє майбутнє, своє життя, свої сенси з певною територією й можуть деякою мірою описати ці сенси. Якщо повернутися до заходів із розвитку окремих територій, то такі якості архетипних образів роблять їх особливо привабливими як основа для позиціонування в очах цільових аудиторій, оскільки забезпечують послідовність і несуперечливість, що зазвичай зрештою транслюється з позиції бренду території.

Дефініцію «архетипи територій» визначено В. Глебою як історичне ядро міста, що має чітко виражені функціонально-стилістичні особливості [2]. Погоджуємося з підходом дослідника до визначення дефініції та її суті, але разом із тим вважаємо, що вказаний термін є більш придатним до визначення архетипу міських територій і не враховує сільські та селищні території, а також території, населення яких об'єднане спільною діяльністю тощо, тоді як доцільно було б його розуміти як історичне ядро території, що має чітко виражені функціонально-стилістичні особливості. Водночас підтримуємо думку вказаного дослідника стосовно необхідності врахування історично обумовлених критеріїв поділу території за функціональним призначенням, що має свій архетип, за наявними потенціалами та проблемами.

Для того щоб зрозуміти, що містять у собі архетипи територій нашої держави, варто прояснити значення власне українських архетипів. Так, українські архетипи проявляють себе як символи у міфах, казках, фольклорі, обрядах і традиціях і є узагальненням досвіду наших предків. На їх розвиток впливали природні умови географічного положення, території, міграційні процеси, елементи інших культур. Протягом століть одні племена та етноси змінювались іншими й брали участь в етногенезі українців. Основою культурного процесу, що передавав здобутки предків нащадкам, було місцеве населення, яке вбирало в собі усі впливи й будувало з них свою культуру.

За С. Б. Кримським «екзистенціал національного буття розкривається через життєве наповнення концептів: Дім – Поле – Храм» (згадана символіка була запропонована М. Хайдеггером). Символ «Дому» позначає антропоцентричне буття від сім'ї до національної солідарності, це своєрідна ніша людини в Універсумі. «Поле» – це, насамперед, поле життя, освоєний простір, джерело багатства. Ідея «Храму» – вираз благословення вищих сил, небесного заступництва щодо певної етнічної спільноти. Важливий архетип – архетип Землі – в українському менталітеті інтегрував аграрно-виробничий, соціально-історичний та духовно-культурний атрибути національного життя. У цьому розумінні він втілював ноосферне передчуття українців. Цей архетип проходить через весь масив української історії: від язичницьких обрядів землеробства через християнські цінності та козацькі ідеали вільного хутора до наукових розробок С. Подолинського та В. Вернадського [4, с. 295]. Отже, виділені вченими архетипи Поля та Землі можуть вважатися територіальними й підкреслюють той факт, що територія, де відбувається життєдіяльність людей, має доленосний характер у формуванні стійких архетипів.

Філософське буття українців характеризується кордоцентризмом у структурі української психіки – спільною ознакою українців: переважанням емоцій та почуттів над мисленням і волею, що робить їх подібними один до одного, та особливостями, своєрідністю індивідуальністю східних і західних, південних і північних українців

[16]. Проте, враховуючи те, що Україна лежить на перетині шляхів до Центральної та Західної Європи, з Північної Європи на Близький Схід і Кавказ та з огляду на рубіжність (вплив сходу й заходу) існують різні національні регіональні особливості українців сходу (більш чутливі – екстравертні) й заходу (більш спокійні – інтровертні) [16]. Це надає можливість вважати, що згадані особливості породжують індивідуалістський та колективний територіальний архетипи.

Із територією часто ототожнюють поняття «простір» (простір /латинське spatium/ – протяжність, вмістилище, в якому розташовані предмети й відбуваються події). Так, філософ Фуко каже, що сучасність – це епоха простору, в якому домінує синхронність, коли близьке і далеке існують одночасно. Ми живемо в ту саму мить, вважає Фуко, коли світ відчуває себе мережею, що пов'язує окремі точки системи в конфігурації «утопій» – функцій простору без конкретного географічного місця або «гетеротопій» – місць розташування на одній географічній території, що має кілька синхронних функціональних просторів фізичного світу й тимчасового відліку співіснування місць розташування речей [14].

З точки зору дослідження території як об'єкта управління, дотримуємося думки В. Мамонової, яка, користуючись системним підходом, надає таке визначення поняття території: «багатофункціональна соціально-економічна система, що має просторове розташування та відносну відокремленість від зовнішнього середовища, складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються через реалізацію різних комбінацій взаємодії елементів системи [6, с. 9]». Отже, категорії «територія» та «простір» дійсно є взаємозалежними, а описане вище дозволяє звернути увагу на вагомість гетеротопно-просторової складової території.

Крім того, простір для Фуко – це привілейоване місце для розуміння того, яким чином діє влада [15]. Від діяльності влади на будь-якій території, від ухвалених владно-управлінських рішень і, перш за все, від стилю їх ухвалення залежить вибір напрямку, шляхів розвитку територій, а також інструментів, що застосовуватимуться для досягнення бажаного рівня розвитку. Таким чином, можна було б виокремити особливість влади на території чи владний архетип як прояв колективного несвідомого через вибори та підтримку існуючого на території владного прошарку. Проте до ухвалення рішень щодо розвитку території сьогодні залучається не лише влада, а і громадськість, підприємці та недержавні організації. Тому доцільно цей вид територіального архетипу назвати архетипом особистості, яка ухвалює рішення. Він охоплює свідоме та цілеспрямоване використання наданих повноважень щодо ухвалення рішення шляхом узагальнення чи кардинальної зміни смислів і змістів інформаційних потоків у бік посилення наявних потенціалів території з метою досягнення вищого ступеню розвитку або ж, навпаки, його гальмування (залежно від особистісних мотивів чи корпоративних мотивів організації, що її представляє особа, залучена до ухвалення рішення).

Повертаючись до мети статті, згадаємо класичне визначення кластера М. Портера, запропоноване ним у фундаментальній праці «Конкуренція» [10], де сформульовано, що кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній та пов'язані з їхньою діяльністю організації, в тому числі науково-дослідні, фінансові, освітні та державні інститути, що конкурують, але при цьому проводять спільну роботу. Із цього розуміємо, що в кластер залучено навчальні заклади та наукові установи. Тобто, кластери формуються на основі галузей і тих сфер наукової діяльності, що мають прикладне значення, можуть широко використовуватися у виробництві новітніх наукомістких продуктів і мають спільну науково-дослідну базу. У кластерах утворюється унікальне середовище, в якому акумулюються передові для певного регіону (можливо – окремої країни) наукові розробки, здійснюється постійна пошукова діяльність у галузі виробництва новітніх форм продуктів і послуг, розробки та застосування новітніх технологій, новітніх форм енергетичного забезпечення виробництва тощо [7]. Таким чином, науково-дослідні установи й організації покликані сприяти постійній модернізації та втіленню інновацій.

У контексті попереднього необхідно розглянути базовий архетип інноваційного розвитку – амортизацію, тобто подолання вимирання старих штучних об'єктів (матеріальних або ідеальних), як архетип території. Оскільки без цього процесу життєдіяльність людства у її взаємозв'язку зі штучними системами стала повністю неможливою, його можна вважати природним.

Процес комплексної прискореної загальної амортизації зазвичай пов'язується з модернізацією як системним процесом. Для боротьби з руйнуванням об'єктів штучного середовища люди використали спосіб, аналогічний природному: зміну застарілих штучних об'єктів новими [8]. Так, саме науково-дослідні установи й організації певної території є носіями архетипу амортизації.

Також у зв'язку з цим залежно від існуючих історій втілення інновацій на території, від рівня консервативності населення та його готовності до прийняття нових форм управлінської та виробничо-господарської діяльності, можемо говорити про рівень сприйняття нових або нетипових для колективної свідомості ідей населенням цієї території чи про територіальний архетип адаптивності.

Ураховуючи різне географічне положення окремих територій, їх близькість до міждержавних кордонів, уміння населення співпрацювати із зарубіжними сусідами з прикордонних поселень, наявності спільних рис щодо виробничої діяльності тощо, варто виокремлювати архетип транскордонності територій, особливо під час формування чи виокремлення транскордонного кластера.

На сьогодні існує досить велика кількість наукових розробок і нормативних документів у вигляді стратегій соціально-економічного розвитку, що ґрунтуються на територіальних ресурсах. Ідея зводиться до того, що кожна територія має свій потенціал (рос. потенциал, англ. potential) – ресурси (можливості, наявні сили, запаси, засоби), що можуть бути використані.

У сучасній науковій думці домінує погляд на ресурсний потенціал територій як на «сукупність нематеріальних та матеріальних ресурсів, які беруть участь у процесах відтворення просторового та економічного середовища» [13].

Таким чином, ресурсний потенціал поєднує всі компоненти території: природно-ресурсний, історико-культурний, економічний, демографічний, фінансовий, науково-технічний, інтелектуальний, інформаційний потенціал, а також безпосередньо територію з особливостями економіко-географічного положення. А досвід діяльності кластерних структур у світі свідчить, що досить часто саме архетип потенціалу території є підставою для виокремлення уже сформованого кластера (коли зв'язки та спільну діяльність між учасниками кластера налагоджено) чи ухвалення рішення про створення нового кластера (учасники мають багато спільного, проте не володіють достатньою інформацією один про одного). Прикладами цього можуть бути аграрний кластер, туристичний тощо.

Таким чином, архетипність у використанні кластерного підходу дає стійке відчуття «правильності» діяльності в цілому, її відповідності деякій внутрішній реальності. Більш того, кластери, в підґрунті ідеї яких лежать притаманні території архетипи, асоціюються з особливим пізнаваним станом, притаманним людині. Створений образ (місія діяльності, сегмент ринку) легко запам'ятовується та на тривалий час залишається у пам'яті. Для того щоб обрати потрібний архетип для конкретного проекту, автор повинен вирішити не лише те, на який сегмент ринку він орієнтуватиметься, а і яких акторів об'єднуватиме така діяльність, який настрій, стиль, асоціації повинна викликати майбутня діяльність у споживачів.

Далі слід досягти емоційної єдності та несуперечливості місії діяльності кластеру, розумної відповідності його архетипам. Так, якщо ми говоримо про архетип потенціалу території, найбільш ефективним є використання одного архетипу у виборі напрямку діяльності кластеру (аграрний, туристичний, промисловий, інші). Це зможе призвести до становлення архетипу кластера, що передбачатиме оформлення системи зв'язків підприємств кластеру, постачальників та споживачів, а також власного сегмента послуг кластеру (його інфраструктури). Так, територіальний архетип

«землеробство» може стати основою для архетипу аграрного кластера, архетип знання – інноваційного кластера, архетип «на перетині шляхів» – транспортно-логістичного кластера тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як узагальнення можемо сказати, що пошук адекватних, швидкозмінливих та адаптивних до внутрішніх і зовнішніх умов способів розвитку територій є однією з умов ефективності управління на будь-якому рівні. Використання кластерного підходу у реалізації державної політики розвитку територій на сьогодні уявляється можливим в Україні з огляду на позитивний світовий досвід такої організації виробництва, проте з урахуванням архетипів території (чітко виражених функціонально-стилістичних особливостей), де здійснюватиметься діяльність. Такий підхід до кластеризації, зрештою, повинен призвести до формування архетипів кластерів та утвердження цієї форми конкурентної взаємодії в процесі виробництва/надання послуг у свідомості українців.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що проблематика архетипних особливостей територій дійсно є мало дослідженою, та виокремити напрямок подальших наукових розвідок. Так, архетипна складова території у використанні кластерного підходу може стати підґрунтям для виокремлення принципів створення кластерів в Україні.

Література:

1. Геокультурные факторы развития российских городов [Электронный ресурс] / LiberalMissionFoundation – Фонд «Либеральная Миссия». – Режим доступа : <http://www.liberal.ru/articles/6675>. – Название с экрана.
2. Глеба В. Ю. Просторово-адміністративна організація міста Києва та архетипи територій / В. Ю. Глеба // Публічне управління: теорія та практика. – Харків, 2010. – № 3–4. – С. 26–32.
3. Колесник І. Ментальні мапи як інструментарій історика [Електронний ресурс] / І. Колесник. – Режим доступу : http://history.org.ua/JournALL/eidos/eidos_2013_7/12.pdf. – Назва з екрану.
4. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : ВД «Києво-Могилянська Академія», 2008. – 367 с.
5. Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе: От столкновения к взаимопониманию / Р. Д. Льюис ; пер. с англ. – М. : Дело, 1999. – 439 с.
6. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія / В. В. Мамонова. – Харків : Вид-во ХарПІДУ «Магістр», 2006. – 196 с.
7. Михайліченко Г. І. Формування інноваційних туристичних кластерів як конкурентної переваги розвитку регіону [Електронний ресурс] / Г. І. Михайліченко. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13980/1/50_341349_Vis_727_Menegment.pdf. – Назва з екрану.
8. Омеляненко В. А. Управління процесами створення регіональної екосистеми інновацій з урахуванням особливостей інституційних архетипів / В. А. Омеляненко // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць асоціації докторів наук з державного управління. – Харків : вид-во «Док. Наук. Держ. Упр.», 2013. – Спеціальний випуск. – С. 64–70.
9. Папковська О. Е. Формування кластерної політики в регіонах України / О. Е. Папковська // Економіка. Управління : праці Одеського політехнічного університету. – 2011. – Вип. 1(35). – С. 239–243.
10. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – М. : Видавничий дім «Вільямс», 2005. – 608 с.
11. Про засади державної регіональної політики : Закон України : від 05.02.2015 р., № 156-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
12. Сальніков В. Міжнародні відносини, світова і регіональна політика в архетипічній парадигмі / В. Сальніков // Публічне управління: теорія та практика : збірник

наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Харків : вид-во «Док. Наук. Держ. Упр.», 2013. – Спеціальний випуск. – 272 с.

13. Словник з регіональної політики [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Інституту регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіо Україна». – Режим доступу : <http://www.eru.org.ua/index.php?page=883>.

14. Фуко М. Другие пространства / М. Фуко // Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью : Ч. 3. – М. : Праксис, 2006. – С. 191–204.

15. Фуко М. Око власти / М. Фуко // Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью : Ч. 1. – М. : Праксис, 2006. – С. 220–248.

16. Хитрич А. Архетипи української культури [Електронний ресурс] / А. Хитрич. – Режим доступу : http://anculture.blogspot.com/2013/03/blog-post_7598.html. – Назва з екрану.

17. Юнг К.-Г. Архетип и символ / К.-Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.